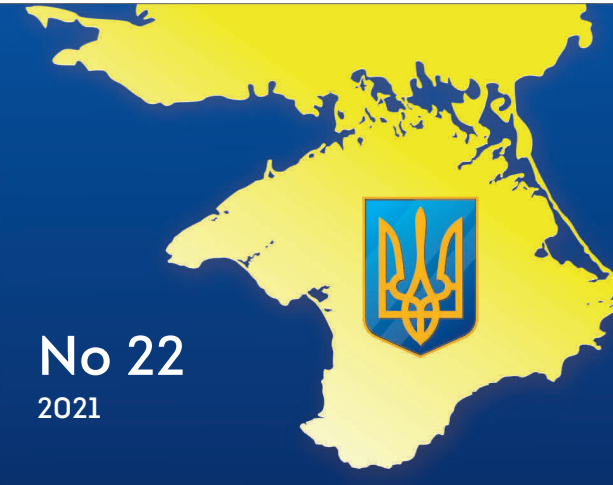

**ХЕРСОНЕС В ОКУПАЦІЇ:
ШВИДКЕ ЗНИЩЕННЯ
VS ПОВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ**

**ДОЛЯ СІМФЕРОПОЛЬСЬКОЇ
САДИБИ АРЕНДТІВ**

КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА
УКРАЇНСЬКА
ГАЗЕТА

№ 22
2021

літературно-художня, публіцистична

МЗС УКРАЇНИ ТА ЕКСПЕРТНА МЕРЕЖА КРИМСЬКОЇ ПЛАТФОРМИ ПІДПИСАЛИ МЕМОРАНДУМ ПРО СПІВПРАЦЮ

НА ЧАСІ

Міністерство закордонних справ України та Експертна мережа Кримської платформи 17 листопада підписали Меморандум про співпрацю задля проведення заходів, конференцій, семінарів та круглих столів, підтримки дослідницьких проєктів незалежних аналітичних центрів і подальшого розвитку Кримської платформи.

Олекса БЕСКИД

Про це 18 листопада під час онлайн-брифінгу розповів міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба. Меморандум покликаний закріпити принципи й механізми співпраці між МЗС та Експертною мережею задля досягнення цілей Кримської платформи. Від Експертної мережі меморандум підписали координатори 7 робочих груп: з політики невизнання та санкцій – Валентина Самар, з безпеки – Аліна Фролова, з гуманітарної політики – Андрій Щекун, з культурної спадщини – Денис Яшний, з екології та економіки – Євген Хлобистов, з прав людини та міжнародного гуманітарного права – Ольга Скрипник, з відновлення прав корінних народів як інструмента деокупації Криму – Ескендер Барієв.

«Роль експертного середовища є надзвичайно важливою в архітектурі Кримської платформи.

Саме тому налагодження ефективної співпраці між МЗС та Експертною мережею є надзвичайно важливим кроком. Наступний крок, який ми плануємо зробити вже найближчим часом, – це узгодження Плану спільних дій МЗС та Експертної мережі на 2022 рік», – зазначив глава української дипломатії.

Дмитро Кулеба також повідомив, що Експертна мережа Кримської платформи вже працює. Вона об'єднала понад 70 українських та іноземних неурядових організацій, аналітичних дослідницьких центрів і правозахисників з різних країн світу. Всі вони досліджують широкий спектр проблем російської окупації Криму. Крім того, зараз на розгляді мережі понад 180 запитів на участь у її діяльності від іноземних експертів та організацій.

У тексті меморандуму йдеться, що МЗС та Експертна мережа КП спільно розуміють негативні наслідки окупації, зокрема, такі, як: милітаризація Кримського півострова, системні порушення прав людини, знищення української та кримськотатарської ідентичнос-

ті на півострові, придушення свободи слова, пропаганда війни серед цивільного населення та викривлені історії регіону, обмеження свободи судноплавства тощо. Тому сторони погодились, що ефективна протидія наслідкам окупації та деокупація можливі лише за скоординованих зусиль державних органів України, держав-партнерів України та представників громадянського суспільства, аналітичних центрів, університетської спільноти та публічних інтелектуалів, тому вирішили підписати меморандум.

Член Меджлісу кримськотатарського народу Ескендер Барієв після підписання меморандуму зазначив: «Я підписав документ як координатор робочої групи «Відновлення прав корінних народів як інструмент деокупації Криму». Основною метою діяльності робочої групи є сприяння відновленню прав корінних народів України, зокрема, права на самовизначення, території, землі та ресурси, збереження і розвиток власних політичних, економічних і соціокультурних систем

та інститутів, права на дотримання принципу вільної, попередньої та усвідомленої згоди, напрацювання механізмів і засобів запобігання порушень прав людини та притягнення до відповідальності винних, залучення міжнародного експертного середовища до захисту і реалізації прав корінних народів Криму та його деокупації».

«Менш ніж рік тому в МЗС почалися консультації з експертами щодо запуску Кримської платформи та розбудови експертного виміру Платформи. Ще не минуло року, а вже відбувся Саміт Кримської платформи, офіційно розпочала свою роботу Експертна мережа, й сьогодні ми підписуємо цей меморандум. Як на мене, це свідчить про високу мотивацію та готовність докладати максимум зусиль задля досягнення цілей Кримської платформи як з боку експертного середовища, так і з боку МЗС. Ми розуміємо, що попереду багато складної щоденної роботи, але головне, що маємо конкретні напрацювання, рекомендації

та розуміння подальших кроків для деокупації та реінтеграції Криму», – вважає голова правління Кримської правозахисної групи, членкиня Експертної мережі КП, координаторка робочої групи з прав людини та міжнародного гуманітарного права Ольга Скрипник.

Головний редактор газети «Кримська світлиця» Андрій Щекун, координатор робочої групи Експертної мережі Кримської платформи з питань гуманітарної політики, констатував: «Головною метою діяльності Експертної мережі та її робочих груп є проведення досліджень, підготовка аналітики, оцінка ситуації на тимчасово окупованій території АР Крим та м. Севастополь, напрацювання пропозицій і рекомендацій для державних органів влади України та міжнародних організацій».

Дмитро Кулеба, своєю чергою, наголосив, що установчий саміт Кримської платформи в Києві не був одноразовим заходом. Платформа розпочала роботу, а далі набуватиме сили як постійний формат. Він також нагадав, що чергова важлива для Платформи подія відбулася вчора в ООН: «Нам вдалося включити першу згадку про Кримську платформу та її підтримку до проєкту посиленої резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо ситуації з правами людини в Криму. Вчора ця резолюція пройшла Комітет. Очікуємо на ухвалення в грудні на сесії Генасамблеї».

За інформаційними матеріалами МЗС України та Експертної мережі Кримської платформи

ПАМ'ЯТЬ

ЄВГЕН АДАМЦЕВИЧ: КОБЗАР, ЩО СПОЧИВ У КРИМСЬКІЙ ЗЕМЛІ

6

ХЕРСОНЕС В ОКУПАЦІЇ: ШВИДКЕ ЗНИЩЕННЯ VS ПОВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ

НАГОЛОС

Херсонес Таврійський – античне та візантійське місто-держава у південно-західній частині Криму. Точної дати, коли було засновано Херсонес, дослідники не називають, однак приблизний час існування античного міста вкладають у хронологічні межі V століття до нашої ери – XIV століття нашої ери.

Надія Васьківська,
ГО «Регіональний центр прав людини»

Заповідник «Херсонес Таврійський», Севастополь, жовтень 2020 року.

Унікальність Херсонеса полягає в тому, що він є одним із небагатьох зразків цілісно збережених античних міст разом із їхньою хорою.

Попри надзвичайну, визнану на світовому рівні цінність, події, які відбулися після окупації Кримського півострова Росією, змушують поставити під сумнів його майбутнє.

ХЕРСОНЕС ДО ОКУПАЦІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

За українським законодавством Херсонес – пам'ятка культурної спадщини. Його статус змінювався і він отримував усе більше захисту.

З вересня 2009 року Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову № 928, якою вніс до переліку об'єктів культурної спадщини національного значення Державного реєстру нерухомих пам'яток України і Херсонес.

За три роки до переліку об'єктів культурної спадщини національного значення, які вносяться до Державного реєстру пам'яток України, внесли вже чотири об'єкти – комплекс некрополя Херсонеса Таврійського і монастиря Богоматері Влахернської (охоронний номер 270020-Н), некрополь (охоронний номер 270020/1-Н), монастир Богоматері Влахернської (охоронний номер 270020/2-Н) та давню дорогу до Херсонеса із залишками виробничих майстерень (охоронний номер 270020/3-Н).

Ба більше, вже за рік пам'ятка «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» отримала міжнародне визнання та захист: 23 червня 2013 року її включили до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, і наразі вона є однією із семи україн-

На території Південного передмістя древнього городища «Херсонес Таврійський» почались будівельні роботи зі спорудження історико-археологічного парку. Серпень 2021 року.

ських пам'яток, які входять до цього списку. На даний момент відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» Херсонес є об'єктом всесвітньої спадщини та має статус пам'ятки національного значення, що, своєю чергою, надає пам'ятці особливого захисту в міжнародному та національному праві. На жаль, через окупацію півострова Російською Федерацією та неможливість забезпечити нагляд за пам'яткою з боку української чи міжнародної спільноти Херсонес Таврійський фактично втратив свій захист.

ХЕРСОНЕС ПІСЛЯ ОКУПАЦІЇ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Після окупації АР Крим та м. Севастополь протягом 2015-2016 рр. уряд РФ за прямим наказом президента РФ Володимира Путіна видає низку розпоряджень, якими пам'ятку національного значення України «Херсонес Таврійський та його хора» було віднесено до переліку «об'єктів культурної спадщини федерального значення РФ» і до «єдиного державного реєстру об'єктів культурної

спадщини (пам'яток історії та культури) народів РФ» під номером 921520336350006. Таким чином, як й інші об'єкти культурної спадщини на території Кримського півострова, Херсонес Таврійський було незаконно експропрійовано окупаційною владою. Пізніше того ж року «державний історико-археологічний музей-заповідник «Херсонес Таврійський» В. Путін додатково вніс до списку особливо цінних об'єктів культурної спадщини Росії. З 1 січня наступного року цей указ набрав чинності. У липні 2021 року Міністерство культури РФ змінило створений у 2016 році попередній перелік об'єктів Херсонеса, які підлягають охороні.

Міжнародна спільнота визнає Херсонес власністю України. Однак це не заважає Росії вважати, що ця пам'ятка є її власністю. За словами постійної представниці РФ при ЮНЕСКО Е. Митрофанової, «де-факто статус Херсонеса як об'єкта культурної спадщини визначається російським законодавством», попри те, що ЮНЕСКО «не визнає, що музей-заповідник Херсонес Таврійський перебуває під від-

повідальністю Росії». Тобто Росія усвідомлює, що її діяльність є протиправною й що її засуджують на міжнародній арені, проте, незважаючи на це, все одно продовжує псувати та руйнувати пам'ятку культури України.

ПРЕТЕНЗІЇ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ (ДАЛІ – РПЦ) ЩОДО ПАМ'ЯТКИ «ХЕРСОНЕС ТАВРІЙСЬКИЙ ТА ЙОГО ХОРА»

Попри те, що РФ вважає Херсонес своїм, серед окупантів немає єдиного розуміння того, хто ж є його власником. Свідченням цього є наявна суперечка між окупаційною владою, «керівництвом» заповідника «Херсонес Таврійський» і РПЦ, остання також вирішила висловити свої претензії на пам'ятку. Суперечка виникла на підставі ухваленого в 2010 році Державною думою РФ Закону № 327-ФЗ «Про передачу релігійним організаціям майна релігійного значення, що перебуває у державній чи муніципальній власності». Відповідно до ст. 6 цього закону, майно, яке перебуває у власності держави (Херсонес, на думку окупанта, є «федеральним державним закладом»), можна передати релігійній організації після наданої нею письмової заяви. Тобто якщо релігійна організація бажає отримати у володіння майно, яке перебуває у власності держави, їй варто написати відповідну заяву та чекати на результати її розгляду компетентними органами держави (у цьому разі – Росмайн).

Подібна заява була написана та подана РПЦ до Росмайна ще у листопаді 2016 року, одразу після внесення пам'ятки до державних реєстрів РФ, проте її не було розглянуто «у зв'язку із некомпетентністю документів». Попри негативну відповідь, керівництво РПЦ неодноразово подавало подібні заяви до Росмайна, але щоразу отримувало відмову.

Міжнародна спільнота визнає Херсонес власністю України. Однак це не заважає Росії вважати, що ця пам'ятка є її власністю. За словами постійної представниці РФ при ЮНЕСКО Е. Митрофанової, «де-факто статус Херсонеса як об'єкта культурної спадщини визначається російським законодавством», попри те, що ЮНЕСКО «не визнає, що музей-заповідник Херсонес Таврійський перебуває під відповідальністю Росії». Тобто Росія усвідомлює, що її діяльність є протиправною й що її засуджують на міжнародній арені, проте, незважаючи на це, все одно продовжує псувати та руйнувати пам'ятку культури України.

петентністю документів». Попри негативну відповідь, керівництво РПЦ неодноразово подавало подібні заяви до Росмайна, але щоразу отримувало відмову.

Передачу пам'ятки «Херсонес Таврійський» у володіння РПЦ заперечує і саме «керівництво» заповідника, зокрема його директорка С. Мельникова. На її думку, «передача об'єктів неможлива», оскільки порушить цілісність комплексу. Йдеться про передачу 24 об'єктів, які перебувають на території Херсонеса та начебто «належать колишньому Князь-Володимирському чоловічому монастирю». Окремо постає питання щодо особливо цінних експонатів Херсонеса, які зберігаються наразі у підвальних приміщеннях монастиря. За версією РПЦ вона прагне захистити ці експонати від втрати та «акту святотатства», який здійснює нинішнє керівництво музею-заповідника.

Міністерство культури РФ, своєю чергою, називає питання щодо передачі музею РПЦ «дискусійним» та зауважує, що віддати будівлі церкви можна тільки у разі, якщо «музей отримає адекватну заміну цим приміщенням».

Втім, це вже не перший випадок в історії РФ, коли РПЦ претендує і, як наслідок, отримує пам'ятку культурної спадщини. Так, у Санкт-Петербурзі влада вимушена була передати РПЦ храм Святої Катерини. Такі прецеденти свідчать про те, що небезпека передання Херсонеса РПЦ цілком реальна. Проте варто також враховувати ті факти, що під час першого подання заявка була відхилена Росмайн, а Мінкульт РФ не висловив чіткої позиції з цього питання й

досі не висловлює її. Відтак те, як розвиватимуться події надалі та чи отримає РПЦ у власність об'єкти, розташовані на території заповідника «Херсонес Таврійський та його хора», на які так претендує, передбачити поки важко.

РУЙНУВАННЯ ПАМ'ЯТКИ «ХЕРСОНЕС ТАВРІЙСЬКИЙ ТА ЙОГО ХОРА» ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Від початку окупації нова «влада» і нова «адміністрація» музею-заповідника безперестану вчиняють дії, які тим чи іншим способом псують та руйнують пам'ятку. Стан «Херсонеса Таврійського» суттєво погіршився, і на сьогодні продовжує погіршуватися.

У 2016 році під час проведення будівельних робіт окупаційна влада «залила бетоном античну садибу на мисі Херсонес», яка розташована на заповідній ділянці на Маячному півострові (йшлося про «виритий котлован 250 на 250 метрів, 2 метри завглибшки, залитий бетоном»).

Взимку 2018 року «під ківш бульдозера потрапила антична садиба III століття», на місці якої будується фондосховище археологічного музею-заповідника «Херсонес Таврійський».

У 2018-2019 роках там проводився «міжнародний музичний фестиваль» «Опера у Херсонесі», для чого прямо на територію пам'ятки ЮНЕСКО «було завезено 15 фур металоконструкцій та дизель-генераторну електростанцію, встановлено чотири сцени, три екрани, трибуну для глядачів загальною вагою 500 тонн, світлове і звукове обладнання потужністю 50 кіловат».

У липні 2020 року на території заповідника знову було відновлено розкопки, у жовтні того ж року повідомлялося про продовження розкопок і про те, що «неподалік від місць розкопок працювала будівельна машина, яка бурила шурф».

Тобто йдеться не про поодинокі випадки пошкодження пам'ятки культурної спадщини, а про систематичне умисне пошкодження та знищення.

РЕАКЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ НА ЗЛОЧИННІ ДІЇ РФ

Міжнародна спільнота засуджує такі дії Російської Федерації щодо Херсонеса.

У 2016 році ЮНЕСКО закликала «утриматися від будь-яких дій, які завдали б [Херсонесу та його хорі] шкоди, та виконувати зобов'язання за міжнародним правом, вживаючи всіх можливих заходів для його захисту».

Реакція на подальші події теж була вкрай негативною, й зараз ЮНЕСКО сильно стурбовано

Ескіз історико-археологічного парку в Херсонесі, який планується побудувати на території колишніх військових частин до 2024 року.

Анонс «благоустрою» зовнішнього вигляду Херсонеса. Фото Юрія Югансона.

майбутнім станом збереження об'єкта. Занепокоєння міжнародної організації викликав, зокрема, й «намір РПЦ привласнити 24 об'єкти, які є невід'ємною частиною Херсонеса Таврійського та його хори, занесеного до Списку всесвітньої спадщини». Організація підкреслює, що «це напряму негативно впливає на стан збереження зазначеного об'єкта». Окрім того, хвилювання викликають і «незаконні роботи на об'єкті світової культурної спадщини», а саме: «будівництво берегозахисних споруд Херсонеського поселення та забезпечення «збереження, вивчення та консервації приміщень хори на території цього комплексу». ЮНЕСКО підкреслює й те, що такі дії не узгоджені з Україною, і робить висновок, що такі «масштабні будівельні роботи, безумовно, становлять безпосередню небезпеку для його автентичності та безпеки». Серйозним наслідком того, що окупаційна влада проводить роботи без погодження проектів, методик і документації з Україною та ЮНЕСКО, може бути те, що такі роботи виконують некомпетентні виконавці, які зруйнують пам'ятку.

Тобто на протиправність дій РФ міжнародна спільнота вказує, але проблема виникає також у тому, що засудження таких дій є поки тільки на папері.

Ба більше, фактичний доступ до пам'ятки відсутній і в Україні, і в міжнародних спостерігачів, що унеможливує як аналіз реального стану пам'ятки та вжиття необхідних заходів, так і активні дії.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТКИ НА ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Відповідальність за збереження Херсонеса та його хори лежить на Російській Федерації, як на державі, що окупувала територію Кримського півострова. За ч. 7 ст. 5 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачено, що на тимчасово окупованій території відповідальність за охорону культурної спадщини покладено на РФ як на державу-окупанта. Відтак на період окупації саме на цій державі лежить обов'язок охороняти і зберігати пам'ятку.

30 квітня 2020 року після тривалих закликів експертів Україна підписала Другий протокол 1999 року до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, згідно з яким заборонено проведення археологічних розкопок на окупованій території, а міжнародній спільноті в особі ЮНЕСКО надаються дієві

повноваження щодо моніторингу ситуації та впливу на стороню-окупанта задля збереження культурних цінностей. Окремо у Протоколі встановлено додаткові обмеження в застосуванні принципу «військової необхідності», запроваджено інститут «поширеного захисту». Протоколом розвинуто й регламентовано питання кримінального переслідування за злочини проти культурних цінностей, що значно розширює та посилює відповідальність за злочини у сфері охорони культурної спадщини у разі збройного конфлікту. Він також передбачає захист культурних цінностей на окупованій території. Наразі триває процес повної імплементації цього документа до українського законодавства. Своїми незаконними діями Російська Федерація порушує це положення Другого протоколу.

НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО РОСІЇ ТА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ХЕРСОНЕСА

Якщо порівнювати російське та українське законодавство щодо захисту культурної спадщини, то побачимо, що на національному рівні у РФ законодавчий захист пам'ятки «Херсонес Таврійський та його хора» значно гірший.

Українське законодавство відносить заповідник «Херсонес Таврійський та його хора» до об'єктів всесвітньої спадщини, що надає йому статус предмета особливої охорони – найвищий з можливих ступенів захисту в національному праві.

На противагу українському праву, Російська Федерація наділила пам'ятку найнижчим статусом, який існує у російському законодавстві. Оскільки об'єктом всесвітньої спадщини Херсонес у РФ визнаний бути не може через заперечення ЮНЕСКО, то за законодавством РФ «державний історико-археологічний музей-заповідник «Хер-

Серйозним наслідком того, що окупаційна влада проводить роботи без погодження проектів, методик і документації з Україною та ЮНЕСКО, може бути те, що такі роботи виконують некомпетентні виконавці, які зруйнують пам'ятку. Тобто на протиправність дій РФ міжнародна спільнота вказує, але проблема виникає також у тому, що засудження таких дій є поки тільки на папері. Ба більше, фактичний доступ до пам'ятки відсутній і в Україні, і в міжнародних спостерігачів, що унеможливує як аналіз реального стану пам'ятки та вжиття необхідних заходів, так і активні дії.

сонес Таврійський» має статус особливо цінного об'єкта культурної спадщини народів Російської Федерації, що наділяє пам'ятку значно нижчим рівнем захисту, ніж в українському праві. Зокрема, статус, наданий російським правом, передбачає низку правових обмежень для повноцінної діяльності заповідника та для його збереження. Саме наділення низьким рівнем захисту пам'ятки негативно вплинуло й наразі впливає на її загальний стан.

Вивчаючи це питання більш детально, розглянемо, як за українським законодавством відбувається управління «Херсонесом Таврійським». Система захисту пам'ятки в Україні доволі складна та багатоступенева: нагляд здійснюється через наглядову раду об'єкта та органи правління, за дорученням Міністерства культури керівництво здійснює Національний заповідник «Херсонес Таврійський». Такий механізм є доволі непоганим і дієвим запобіжником для ухвалення рішень, які могли б потенційно зашкодити пам'ятці. Крім того, від необдуманих дій, які потенційно могли б погіршити стан пам'ятки, захищає обов'язкове, у цілій низці випадків (наприклад, перед проведенням містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, меліоративних, шляхових, земляних робіт на такому об'єкті, а також на його територіях чи у буферній зоні), попереднє повідомлення Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, рекомендації якого є обов'язковими до виконання.

Тобто, крім запобіжників на національному рівні, маємо дієві стримувальні механізми на міжнародному рівні, які сконструйовані так, щоб забезпечити захист пам'ятки культурної спадщини.

Далі буде...

ДОЛЯ СІМФЕРОПОЛЬСЬКОЇ САДИБИ АРЕНДТІВ

ПАМ'ЯТКИ КРИМУ

Багато років у центральній частині Сімферополя у стані занепаду перебувають руїни комплексу будівель родової садиби Арендтів, де в 1833 р. народився і жив до 1849 р. Микола Арендт – медик і політичний діяч, який став засновником планеризму в Російській імперії та винайшов безмоторний літальний апарат. Член губернської земської управи, головний лікар Сакської земської грязелікарні, опікун сімферопольських богаділень, Микола Арендт володів п'ятнадцятьма мовами, брав участь у боротьбі з чумою в Персії та у Таврійській губернії.

Сергій КОНАШЕВИЧ

У 1890 р. у згаданій садибі народився Андрій Арендт – засновник радянської дитячої нейрохірургії. Загалом родина Арендтів залишила яскравий слід в історії медицини, науки, культури; це прізвище було увічнено у назві однієї з вулиць у Новому місті Сімферополя (наразі це вулиця Дзержинського) та амбулаторії в будівлі №42 на вулиці Пушкіна.

Згаданий садибний комплекс розташовується на ділянці між будівлями №14 на вулиці Карла Лібкнехта (колишня Долгоруковська) та №25 на вулиці Карла Маркса (колишня Поліцейська, згодом Катерининська). Першим власником садиби був Андрій Арендт – спадковий лікар, брат петербурзького лейб-медика Миколи Арендта, який опікувався Олександром Пушкіним після його фатальної дуелі, учасник Кримської війни. Андрій Арендт десятиліттями надавав лікарську допомогу практично половині Сімферополя. Зі збережених документів відомо, що ця ділянка була в його володінні у 1843 р., а в 1858 р. тут вже існувала садиба. Згідно з окладними та податковими книгами Сімферопольської міської управи, садиба налічувала житловий будинок і службові будівлі. Після смерті Андрія Арендта садибу успадкувала його вдова Мотрона Арендт з дому Баптізманських. Ймовірно, в цій-таки садибі мешкали всі їхні десятиро дітей – аж доки не досягали зрілого віку чи набували власне житло.

Наприкінці XIX ст. садибу Арендтів у племінниць своєї дру-

Садиба Арендтів. Місто Сімферополь

Сучасний стан будинку Арендта в Сімферополі.

жини Софії викупив зять Андрія Арендта – статський радник Франц Ребец (Ребіц), заслужений учитель, викладач стародавніх мов у Сімферопольській чоловічій гімназії, знавць старожитностей, дійсний член Таврійської вченої архівної комісії, один з авторів першого путівника Сімферополем «Третя навчальна екскурсія Сімферопольської чоловічої гімназії». Ребец збирався побудувати на придбаній ділянці великий будинок з боку вулиці Катерининської, однак цим планам завадила його смерть у листопаді 1899 р. Теперішня будівля №25 на вулиці Карла Маркса (раніше Катерининська, №29) була споруджена зусиллями Софії Ребец у 1900-1901 р.: тут жила

вона сама, її племінниця та донька чоловіка від першого шлюбу.

Весь садибний комплекс, який охоплював територію близько 500 квадратних сажнів, власниця заповіла богадільні очільника дворянства Таврійської губернії Олександра Таранова-Білозьорова (наразі в її будівлі розташовується Кримський медичний коледж): умовами заповіту були утримання в лікарні цієї установи нервовохворого сина її чоловіка від першого шлюбу, а також надання в довічне володіння будинку на вулиці Катерининській її племінниці та пасербиці.

Деякі джерела розповідають, що Микола Арендт, працюючи над покращенням моделей планерів і витрачаючи чималі кош-

ти на благодійність, вліз у борги, внаслідок чого його будинок був проданий з молотка, ставши власністю британської корони: тут розташувалася кримська контора Індоевропейського телеграфу. В інших повідомленнях зазначається, що садибу придбав евпаторійський міщанин Леві, а згодом у ній розташовувалися казарми 51-го Литовського полку. Невідповідності в історії комплексу можуть бути продиктовані фактологічними та історичними «ляпами», яких припустилися фахівці під час укладання досліджень про нього. У 1921 р. в будинку Арендта мешкав командувач військ Кримського району Київського військового округу Йона Якір. Згодом садибу було

У 1986 р. за рішенням Кримського облвиконкому садибу Арендтів було внесено до списку пам'яток місцевого і національного значення з охоронною зоною в межах площі споруди. На будівлю №14 на вулиці Лібкнехта було встановлено меморіальну табличку, яка зникла зі стіни у 2009 р.

націоналізовано та поділено на окремі вісім квартир.

У 1986 р. за рішенням Кримського облвиконкому садибу Арендтів було внесено до списку пам'яток місцевого і національного значення з охоронною зоною в межах площі споруди. На будівлю №14 на вулиці Лібкнехта було встановлено меморіальну табличку, яка зникла зі стіни у 2009 р.

У 1998 р. Республіканський комітет у справах міжнародних відносин і депортованих громадян ухвалив рішення щодо створення Республіканського кримськотатарського музею мистецтв: для цієї мети планувалося використати двоповерхову будівлю садиби Арендтів. Проект її реконструкції та реставрації будівлі було оцінено в 380 тис. \$; з державного бюджету було надано 130 тис. \$ на відселення мешканців з восьми квартир, решту коштів шукали за програмою ООН з розвитку та інтеграції Криму. Будівля була віддана спочатку в оренду, а пізніше передана в користування за договором оренди благодійному фонду «Крим», афілійованому з Меджлісом кримськотатарського народу й очолюваному племенником його тогочасного голови Мустафи Джемілева Різою Шевкієвим. Будівельники розпочали роботи ще до вирішення фінансових і організаційних питань – розкрили дах споруди, поставили будівельний паркан і зупинили роботи. За словами очевидців, нові власники пустили воду на підвалини, щоб розмити їх: так на той час чинили зі спорудами, які хотіли знищити, оголосивши аварійними. В подальшому під впливом опадів стіни будівлі без даху почали руйнуватися.

За 10 років вийшла постановва ВР АРК про приватизацію будівлі; у 2009 р. фонд «Крим» викупив її. На початку 2013 р. у ЗМІ з'явилися повідомлення про плани фонду знести садибу Арендта і почати на її місці будівництво 9-поверхового будинку за фінансової допомоги найбільшої організації кримськотатарської діаспори в Туреччині – Федерації кримських товариств (KIDF): її голо-

Андрій Федорович Арендт

Микола Андрійович Арендт

Нейрохірург Андрій Андрійович Арендт

ва, мільйонер Ібраїм Араджі, в жовтні 2013 р. зібрав у Сімферополі журналістів і пообіцяв найближчим часом побудувати «в престижному районі Сімферополя» кримськотатарський палац культури і мистецтв.

Ще з літа 2012 р. за збереження садиби почало боротися Товариство захисту і збереження культурної спадщини. На початку 2013 р. тогочасний голова уряду АРК Анатолій Могильов заявив, що будинок Арендта має бути відновлений у первісному вигляді. У квітні до Генеральної прокуратури України було подано позов за фактом «ціничного знищення старовинного сімферопольського комплексу-садиби Арендтів меджлісівським фондом «Крим», автором якого став заступник директора Української філії Інституту країн СНД, відомий українофобськими настроями одіозний депутат ВР АРК трьох скликань Олег Родівілов. Утім, у червні на пленарному засіданні 63-ї сесії Сімферопольської міської ради було ухвалено рішення передати земельну ділянку, на якій розташована садиба, в оренду на 49 років «для реконструкції нежитлових будівель» під «Кримськотатарський культурний центр» з офісними приміщеннями та паркінгом.

У серпні 2013 р. Товариству захисту і збереження культурної спадщини вдалося домогтися присвоєння будинкові Арендта статусу пам'ятки архітектури та історії. Наказом Міністерства культури України №757 від 14.08.2013 р. садибу було оголошено пам'яткою історії та архітектури місцевого значення. Відтак фонд «Крим» відповідно до законодавства України мав підписати охоронну угоду і забезпечити охоронні заходи будівлі. Натомість він подав на Республіканський комітет АРК з охорони культурної спадщини та Міністерство культури України позов до Окружного адміністративного суду Сімферопо-

Будинок Арендта. Фото середини 20 ст.

ля з вимогою скасувати рішення Мінкульту і визнати дії відповідних незаконними та протиправними, сподіваючись таким чином на отримання можливості знесення садиби. В листопаді 2013 р. власник будівлі виграв позов: рішення про надання будинкові Арендта статусу пам'ятки було скасовано.

Однак апеляційні скарги, крім Міністерства культури України, подали Українське товариство охорони пам'яток історії та культури (Київ), Товариство захисту і збереження культурної спадщини (Сімферополь) та члени сім'ї Арендтів в особі Марії Арендт (Москва, РФ). Позов було виграно у Севастопольському апеляційному адміністративному суді, тож будинок Арендта залишився в статусі пам'ятки історії та архітектури. Після відповідного рішення фонд «Крим» був зобов'язаний або відновити будинок Арендта і розмістити там свій культурний центр, або поверну-

Проект Кримськотатарського культурного центру, який планувалося побудувати на місці будинку Арендта.

ти його у власність міста в обмін на рівноцінну ділянку, на що охоче погоджувалася влада міста.

Тим часом у деяких елементах головної будівлі садиби з'явилися тріщини.

Станом на початок 2015 р. садиба Арендтів єдиною з 247 об'єктів культурної спадщини Сімферополя мала аварійний статус і вимагала невідкладних ремонтно-реставраційних робіт. У 2016 р. садиба залишалася у власності фонду «Крим», руйнуючись і надалі; наприкінці року її було зареєстровано в Єдиному державному реєстрі культурної спадщини РФ. У жовтні 2017 р. «арбітражний суд республіки Крим» виніс «рішення» щодо розірвання угоди купівлі-продажу між Фондом майна АРК та фондом «Крим», зобов'язавши останній передати «міністерству майна республіки Крим» будинок Арендта.

Після російської окупації Криму 1 листопада 2014 р. члени Товариства захисту і збереження культурної спадщини звернулися до «глави республіки» Сергія Аксьонова, «мера Сімферополя» Віктора Агеєва, «державного комітету з охорони культурної спадщини республіки Крим» та «прокурора республіки» Наталії Поклонської з проханням вжити заходів щодо власника будівлі, які спонукали б його зберегти споруду, а в разі відмови – вжити заходів відповідно до законодавства держави-окупанта. За деякий час голова фонду «Крим» Різа Шевкієв повідомив пресі, що йому вже присудили штраф у 350 тисяч рублів. Штраф за другою частиною позову склав 4,5 млн рублів; задля забезпечення позову все майно і рахунки фонду були арештовані.

Станом на початок 2015 р. садиба Арендтів єдиною з 247 об'єктів культурної спадщини Сімферополя мала аварійний статус і вимагала невідкладних ремонтно-реставраційних робіт. У 2016 р. садиба залишалася у власності фонду «Крим», руйнуючись і надалі; наприкінці року її було зареєстровано в Єдиному державному реєстрі культурної спадщини РФ. У жовтні 2017 р. «арбітражний суд республіки Крим» виніс «рішення» щодо розірвання угоди купівлі-продажу між Фондом майна АРК та фондом «Крим», зобов'язавши останній передати «міністерству майна республіки Крим» будинок Арендта. У березні 2018 р. «21-й арбітражний апеляційний суд», розглянувши скаргу фонду «Крим», залишив рішення «суду першої інстанції» без змін. Тим часом кримська «влада» не вжила жодних заходів консервації будівлі. Навесні 2019 р. садибу Арендтів було передано у власність «республіки Крим»; ще взимку її територія являла собою звалище посеред руїн.

ЄВГЕН АДАМЦЕВИЧ: КОБЗАР, ЩО СПОЧИВ У КРИМСЬКІЙ ЗЕМЛІ

ПОСТАТІ

Співати треба душою, а не горлянкою!
Євген Адамцевич

Славетного українсько-го кобзаря, віртуозного виконавця народних історичних пісень Євгена Адамцевича знає без перебільшення ціла країна – завдяки залишеному нам у спадок «Запорозькому маршеві», що часто лунає у програмах телебачення і радіо та на закордонних концертах українських митців, починає урочисті заходи в престижних залах. Під його ноти карбують крок війни нашої армії і флоту на військових парадах. Починався ним і перший з'їзд Народного руху України. Та що казати – державну незалежність було проголошено Верховною Радою під цей марш: на той час державний гімн затверджено ще не був.

Сергій КОНАШЕВИЧ

Оразу заради справедливості слід зазначити: не був Євген Олександрович ані творцем, ані автором, ані «батьком» (скоріше – хрещеним) «Запорозького маршу». Ба більше – сердився, коли його так називали. Він лише зберіг і доніс до наших днів цю мелодію, перейнявши її від тих, хто навчив його кобзарського мистецтва; ті ж, своєю чергою, перейняли від своїх учителів. За словами самого Адамцевича, це був автентичний козацький марш, створений приблизно у XVII столітті: відтоді кобзарі передавали його один одному.

Особливу пошану постать видатного бандуриста має серед

кримських українців: саме під Бахчисараєм він, потерпаючи від лютої недуги, провів свої останні дні, віддавши душу Богові, а тіло – кримській землі.

* * *

Майбутній кобзар народився 1 січня 1904 року в селі Солониці на Лубенщині. Батько, станційний службовець, мав сильний голос і залюбки співав українських пісень. Мати, Марія Білан, мала міщанське походження, народилася в багатодітній родині кравця; була акторкою, товаришувала зі славетною Ганною Затиркевич-Карпинською, відзначалася серед своїх ровесниць поетичністю натури: від неї, мабуть, успадкував Євген і неабиякі музичні здібності.

У 2-3 роки, перехворівши на вітряну віспу, внаслідок ускладнень хлопчик втратив зір. Однак зростав жвавим і допитливим, захоплювався театральними виставами, на які його часто водила мати, садивши до оркестрової ями: вочевидь, саме відтоді він полюбив музику. З 11 років деякий час навчався в Київській школі для сліпих – і робив успіхи, оскільки мав феноменальну пам'ять; міг прослухати текст один раз і повторити слово в слово, за системою Брайля опанував музичну грамоту, а відтак навчився грати на скрипці, сопілці, кобзі. За деякий час Євген мусив залишити школу через бідність родини; бабуся забрала його до Ромен, куди згодом переїхали його батьки. Гри на бандурі Адамцевич безкоштовно навчався в талановитого виконавця Мусія Олексієнка, перейнявши від нього не лише техніку виконання, а й багатий репертуар – зокрема, твір «Доля темного Євгена», який вчитель присвятив улюбленому учневі, зі словами:

Нащо мені молодії літа парубоцькі,

І здоров'я без надії, і жарти дівоцькі?

Я, мов в темній домовині, нуджуся, страждаю,

Чи ще довго по Україні блукати – не знаю...

У другій половині 1920-х рр. Євген Адамцевич увійшов до складу роменської мандрівної капели ім. Леонтовича: її керівник Іван Положай об'єднав своїх музикантів із миргородськими. 1927 року зведений колектив вирушив у концертну поїздку Харківщиною, Полтавщиною, Криворіжжям. Того ж року Адамцевич повинчався з Лідією Парадіс (у деяких джерелах – Парадас), після чого залишив капелу і почав їздити містами й селами з дружи-

Євген Адамцевич

ною як соліст-бандурист. Дружина не лише співала разом із ним, а й була його першим цензором – визначала, що і за яких обставин можна співати, аби не вскочити в халепу.

Народилася Лідія Парадіс у 1902 році на Роменщині, у 4 роки осиротіла й виховувалася в тітки у Полтаві, де навчалася в жіночій гімназії. У 1920-ті рр. вона часто відвідувала свого дядька в Ромнах, де й познайомилася з Євгеном Адамцевичем. Закохавшись у незрячого кобзаря, Лідія присвятила йому своє життя. Освічені та поважні родичі на вибір дівчини відреагували несхвально: деякий час вони не підтримували зв'язків з молодим подружжям, однак потім змирилися. За спогадами найстаршої доньки Лариси, Лідія Парадіс була «приємної зовнішності, вихована, тактовна, доброї душі людина, вірна дружина, хороша мама. Була другом, дружиною, прислугою, поводителем, очима мого батька. На свої плечі вона звалила усе, за що її називали «Ліда-великомучениця»».

В репертуарі Євгена Адамцевича, діапазон голосу якого становив дві октави, переважали українські історичні та родинно-побутові пісні. Співав він «На захід сонце вже схилилось» на слова А. Карпенка, думу-пісню «Євшан-зілля» на слова М. Вороного, «Ти лети, мій спів, з моль-

бою» на слова В. Александровича, пісні на вірші Т. Шевченка, Я. Щоголіва, О. Олеся тощо. Також він знав багато жартівливих, гумористичних, сатиричних пісень, виконував польки, вальси, чардаші. У репертуарі кобзаря були й гострі соціальні твори.

Ще в 1926 році Євген Адамцевич почув від Івана Положая мелодію, що згодом стала частиною «Запорозького маршу». Другу частину, мажорну, він скомпонував сам. Уперше Адамцевич виконав «Марш» на публіці в 1969 році під час концерту кобзарів і лірників у Київському оперному театрі імені Тараса Шевченка. Згодом для оркестру марш аранжував головний диригент Державного оркестру народних інструментів Віктор Гуцал. Кобзар тричі грав мелодію на вимогу публіки, що зустріла її глибокою оплесків. За невідомою версією, мелодію «Запорозького маршу» Адамцевич міг почути від свого вчителя Мусія Олексієнка.

* * *

Євгена Адамцевича вважають одним із найталановитіших народних співців України ХХ століття. Він був не лише майстром народного співу, а й автором текстів багатьох пісень. Понад сотню пісень проспівав на Тарасовій горі – й завжди приховував авторство, тому тривалий час знаменитий марш вважали народним твором. На передзвоні струн

Особливу пошану постать видатного бандуриста має серед кримських українців: саме під Бахчисараєм він, потерпаючи від лютої недуги, провів свої останні дні, віддавши душу Богові, а тіло – кримській землі.

його бандури, яка мала 13 басів і 25 приструнків (відтак складалося враження, що звучать два чи навіть три інструменти), одразу сходилися люди. Розробив Адамцевич техніку гри самими пучками, а не фалангами, часом стираючи пальці до крові. Сам він згадував своє кобзарювання у 1920-1930-х рр.: «Бувало, приїдемо в село, а в клубі ввечері людей наб'ється, що й лампи гасли. Коли я виходив на сцену, то мене не відпускали до ранку. Грав по 5-6 годин без перерви так, що на пучках набігали мозолі, а нігті збивалися вщент».

У 1939 р. Євген Адамцевич був запрошений на Республіканську нараду кобзарів і лірників у Києві, а за рік брав участь у Всесоюзній нараді народних співців у Москві. За деякий час йому знову довелося грати та співати на ярмарках і базарах, їздити по селах з учнями.

У часи Другої світової війни Адамцевич знову мандрує по Україні, закликає народ не коритися окупантам, боротися за свободу й незалежність. Випало кобзареві виступати в одному зі з'єднань УПА, від якого він отримав подяку.

По війні Адамцевич грав сам на роменському базарі, нарікаючи, що про нього «неначе забули». На схилі літ, не маючи офіційного трудового стажу, залишився без засобів для існування і був змушений жити з гри та співу на базарах і ярмарках, у потягах, попід церквами. Але радянська влада, як і колись царська, трактувала це як жебрацтво, тому Адамцевича неодноразово переслідували – проганяли, вивозили далеко й кидали самого на безлюдді чи в яру взимку, саджали під арешт і морили голодом, били, трошили бандуру тощо. Проте за деякий час дозвіл на пенсію таки вдалося одержати. Кобзарям, лірникам і бандуристам у комуністичній державі судилося два шляхи: або «праця на ідеологічному фронті», або тавро жебраків і волоцюг з відповідною статтею карного кодексу. Час диктував свої умови: доводилося на замовлення складати пісні про Леніна, військового діяча Івана Федька тощо.

У 1960-х рр. Євгену та Лідії Адамцевичам через Центральне правління музично-хорового то-

Пам'ятник на могилі Євгена Адамцевича у с. Холмівка Бахчисарайського району

Напис на пам'ятнику

вариства в Києві вдалося виклопотати путівку на безкоштовне курортне лікування та відпочинок у Трускавці, де їх радо, з букетами квітів, грою та співом, вітали учасники капел бандуристів «Струмок» і «Дністер». Довелося грати і співати тоді й Адамцевичу: це був перший прилюдний його виступ на Львівщині в повоєнний період. Після цього відбулися концертні виступи у Дрогобицькому педагогічному інституті та Новороздільській музичній школі та кілька інших виступів у Дрогобичі та Новому Роздолі.

У 1969 р. Євген Адамцевич із групою кобзарів знову побував на Львівщині. Вдалося організувати два кобзарські виступи – у концертній залі Львівського політехнічного інституту та на Львівському заводі автотранспорту. На більших сценах, зокрема львівських театрів чи філармонії, комуністичні чиновники народним співцям виступити не дозволили. Далі Євген Адамцевич разом із кращими кобзарями України виступав в Івано-Франківській та Тернопільській областях, чаруючи численних слухачів віртуозною грою та співом. У вересні 1969 р. вдалося організувати виступ кобзарів і на Львівському телебаченні. Цього разу також не обійшлося без тиску чиновників комуністичного режиму, які викреслювали у програмі виступу «Запорозький марш» або ж замінювали назву на просто «Марш» чи «Козацький марш». На це кобзар реагував з обуренням, протестуючи проти перекручень та підробок, і з хвилюванням говорив: «Та хіба ж у тому суть? Гарний твір, побудований на рідних народних мелодіях, житиме, як наше одвічне прагнення до волі, вічно! І радуватиме людей, незважаючи на назву чи заборону!».

Взимку 1970 р. разом з іншими кобзарями Адамцевич виступив у Москві в Інституті світової літератури та в інших установах. Проте початок 1970-х рр. позначився новою хвилею репресій і утисків української культури. Поволі згорало свою діяльність і кобзарське об'єднання. Хво-

рий на жовтняницю Адамцевич із дружиною переїхав до доньки Тетяни, що перебралася до Криму з Алтаю в 1960-х рр. і мешкала у Бахчисарайському районі в селі Холмівка (до 1945 р. – Заланкой). Навідувало подружжя тоді й меншу доньку Ірину, що мешкала у Севастополі, куди Адамцевич також свого часу приїздив із виступами. У Холмівці кобзар прожив три тижні, де й помер 19 листопада 1972 року, на 68 році життя, і був похований на сільському цвинтарі. За два роки по смерті співця «Запорозький марш» заборонили – через нібито подібність до пісень січових стрільців і «не зовсім радянський настрій».

За наявними даними, смерть Євгена Адамцевича на операційному столі спричинив камінь у жовчному міхурі. Проте його донька Лариса у своїх спогадах зазначала, що причиною став серцевий напад, а хірургічного втручання хворий не зазнав: «Він у нас таким був, що ніколи й таблетка не випив. Тільки операція могла його врятувати, але про лікарню він навіть слухати не хотів. За тиждень його не стало. Для мами то було нестерпне горе. Вона так тяжко жила з ним, що мало не збожеволіла. Тоді я вкотре пересвідчилася, що вона його кохала надто сильно. І поєднала їх такі мамина любов».

Тяжко переживши смерть чоловіка, Лідія Парадіс до останніх своїх днів підтримувала зв'язки з шанувальниками його таланту. Зокрема, відомо, що наприкінці 1973 р. вона перебувала в Севастополі за адресою: вулиця Горпищенка, буд. 59, кв. 41 (ймовірно, за цією адресою мешкала Ірина Адамцевич). Померла вона також у Холмівці 27 жовтня 1979 року, де була похована поруч із чоловіком. Усіх їхніх трьох доньок, які часом також супроводжували батьків у їхніх мандрах Україною та колишніми «союзними республіками», а після Другої світової війни виходили заміж і роз'їхалися по різних кутках світу, нині також немає серед живих.

* * *

Мешканці Холмівки зберігали пам'ять про музиканта, що

став єдиною відомою постаттю, яка мешкала в їхньому селі. В сільській бібліотеці було облаштовано тематичний куточок із матеріалами про кобзаря. У школі сусіднього з Холмівкою села Красний Мак було створено кімнату-музей кобзаря, в якому зберігалися копії рукописів його дружини Лідії Дмитрівни, що записувала складені особисто кобзарем пісні та вірші.

Наприкінці січня 2004 року в Криму було ініційовано святкування 100-річного ювілею Євгена Адамцевича: участь в урочистостях узяли Севастопольська та Бахчисарайська організації ВУТ «Просвіта», бахчисарайська спілка жінок, ГО «КЦДКС «Український дім», керівництво Холмівського будинку культури, офіцери ВМС України. Вже тоді лунали амбітні плани щодо перетворення Холмівки на «культурний і туристичний центр, відомий всій Україні завдяки людині, яка прожила в ньому лише декілька тижнів». На жаль, тогочасна влада була присутня на заходах лише як гість, а не як організатор, активний учасник чи спонсор: святкування скінчилося, всі роз'їхалися і забули про видатну людину до наступної круглої дати.

У 2010 році учні школи знімали телепрограми про бандуриста; вчителі давали їм інтерв'ю у вишиванках. Традиційними стали години пам'яті, літературно-музичні вечори, уроки, присвячені життю і творчості Євгена Адамцевича. В листопаді 2011 року представники ГО «Конгрес українців Севастополя» під час прес-конференції виступили з ініціативою встановлення пам'ятника Євгену Адамцевичу на трасі Севастополь – Бахчисарай, таким чином віддавши шану всім кобзарям України. Скульптор Олександр Сухоліт погодився викарбувати образ кобзаря з альмінського каменю безкоштовно. Тим часом родина Потапових, яка за кілька років до того заснувала поблизу сіл Холмівка та Красний Мак приватний етнографічний музей «Рідне село», отримала дозвіл на встановлення пам'ятника Адамцевичу.

* * *

чу і збиралася зробити це на території музею навесні 2012 року: макет пам'ятного знака розробив скульптор Олександр Жолудь, який брав участь у реконструкції Хортиці. Було розпочато збір коштів на виготовлення та встановлення скульптури, для якої також було відібрано камінь.

Російська окупація Криму в 2014 році зробила вшанування пам'яті кобзаря «неактуальним» і навіть «небажаним». Саме того чорного року мала б відзначитися 110-та річниця народження Адамцевича – «забута» на високому рівні, на відміну від ювілею Переяславської ради. Довелося поставити хрест на планах щодо надання імені Адамцевича сільській школі й одній із нових сільських вулиць та встановлення пам'ятників кобзареві. Ба більше, згаданий етномузей «Рідне село» було перейменовано на «Слов'янське село», а у двох українських хатах були оформлені російський і білоруський інтер'єри.

Бандури Адамцевича та деякі його речі зберігаються в різних музеях – у музеї театрального мистецтва в Печерській лаврі, в музеї Шевченка на Чернечій горі у Каневі, у Кременецькому краєзнавчому музеї. Деякі речі, що залишилися від кобзаря, дбайливо береже його родина. У Холмівці дотепер мешкають нащадки Адамцевича: ще кілька років тому його онучка, яка практично все своє життя прожила в Холмівці, згадувала період, коли її дід переїхав на півострів.

Зі спогадів доньки кобзаря Тетяни, що провела останні роки свого життя паралізованою:

«Вершиною музичного мистецтва залишається його бездоганна техніка виконання. Бандура в його руках ходором ходила, права рука усією п'ятірнею охоплювала струни, ліва працювала на басах. Батько міг на бандурі передати печаль, радість, захоплення. Так виконувались історичні, жартівливі, сатиричні народні пісні. Спів і музичний супровід доповнювався мімікою. Це був неповторний талант! Так грати міг лише він. Такого кобзаря вже

Євгена Адамцевича вважають одним із найталановитіших народних співців України ХХ століття. Він був не лише майстром народного співу, а й автором текстів багатьох пісень. Понад сотню пісень проспівав на Тарасовій горі – й завжди приховував авторство, тому тривалий час знаменитий марш вважали народним твором. На передзвін струн його бандури, яка мала 13 басів і 25 приструнків (відтак складалося Враження, що звучать два чи навіть три інструменти), одразу сходилося люди.

не буде! Батько співав більше рецитативом, і це створювало якусь особливий гармонію. Я завмирала від цих чарівних звуків.

Не раз батько брався навчити гри на бандурі й мене, адже мала добрий слух і приємний голос, але в нього не вистачало терпіння для того. Не тільки тому, що часу вільного мені бракувало, я, незважаючи на добре нам'яті вуха, не завжди виявляла бажання це робити. Тепер дуже шкодую. Талановитою бандуристкою, мабуть, не стала б, але грати так, як грають зараз на бандурах, напевно, змогла б.

Батько був енергійним, веселим, багато знав цікавих історій, прислів'їв та приказок. З ним можна було говорити до безконечності. Мав добру пам'ять, на ходу вловлював мотиви та слова пісень, «в умі» додавав і віднімав. Був охайним вдома і поза домом, ніколи не виходив на вулицю у нечищених штанах чи пальті, всім речам давав лад і завжди говорив: «Кожній речі – своє місце». Зачісок не мав, голову голив. Усе робив сам: пиляв і рубав дрова, ремонтував хату, будував, навіть сам укривав хату залізом, копав льохи і обкладав цеглою. Звичайно, мама підказувала, поправляла його. Дуже багато книжок читали йому мама і я. Ось так і мені передалася пристрасть до читання. Не любив брехні, був дуже чесним.

Вдома батько і мати бували дуже рідко: увесь час у поїздах, так що вділяти нам особливу увагу не вдавалося. За няню була старша сестра Лариса. Мама наша часто хворіла, і ми, діти, заміняли її, як могли. Лариса до війни під час канікул ходила й їздила з батьком. Батьки брали мене з собою, ходили по селах з бандурою – грати за кусень хліба. Зробив батько візок з глоблями, впрягався в нього і разом з мамою, яка йшла поруч, вирушали в дорогу. Через два-три дні поверталися – уже з борошном, пшоном, крупою і всякою всячиною. Коли ж усе те з'їдали, знову вирушали в дорогу. Скільки вони, бідні, пройшли за все своє життя – либонь, ногами всю Україну сходили вздовж і впоперек...»

СТАВЛЕННЯ П. ВРАНГЕЛЯ ДО КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО РУХУ

ЯК ЦЕ БУЛО...

Закінчення

Ситуацію ускладнював ще один нюанс. Революційні події в Туреччині викликали серед кримських татар посилення не тільки національно-визвольного руху, але й активізацію панісламістів і пантюрістів. Це, своєю чергою, викликало значне занепокоєння з боку врангелівської контррозвідки.

Тетяна БИКОВА,

к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Сільська мечеть у гірській частині Криму. З колекції видавництва «Тезис».

В «Огляді мусульманського руху до 1 жовтня 1920 року», підготовленому контррозвідкою, зазначалося: «Діяльність панісламістських гуртків особливо посилювалася з початком у Туреччині національного руху, який очолює Кемаль-паша. На виконання рішень панісламістської конференції в Сивасі* (наприкінці квітня ц.р.) вожді зазначеного руху вдалися до широкої організації та агітаційної роботи: зібрали великі суми грошей, надіслали агітаторів в усі держави, де мешкають мусульмани. Агенти панісламізму проникають до Криму під виглядом купців, які привозять товар. Місцем управління таких агентів є Трапезунд і Різе. Провідниками є татари, які частково працюють ідейно, а частково – за гроші»¹.

Автори цього документа вбачали в панісламістах у Добровольчій армії перепону для своїх національних бажань: «Найважливіша мрія панісламістів – відродження та велич ісламу. Спостерігаючи за сучасними подіями, за тиском Антанти на Туреччину і вбачаючи в Російській армії перепону до здійснення власних національних бажань, панісламісти сподіваються, що підтримана Німеччиною Радросія врешті-решт переможе Антанту, визволить Туреччину від гноблення іноземців-переможців і надасть можливість відбудувати могутність Османів, об'єднавши навколо них увесь

мусульманський світ. Цим пояснюється вперто вороже ставлення курултайців, фанатичних прибічників панісламістської ідеї, до уряду Півдня Росії, в якому вони вбачають нового збирача землі Російської. Вказана ворожість курултайців до починань, які виходять від уряду Півдня Росії, промовисто проявилася під час скликаного у травні цього року в місті Сімферополі, з ініціативи Головнокомандувача Російської армії, татарського з'їзду, який мав на меті виявлення намагань і бажань татарського населення в галузі побудови його життя, організації культурно-освітньої роботи та реформування так званої вакуфної комісії. Курултайці, які залишилися невдоволеними вухом програмою з'їзду, відсутністю в ній політичних питань, які вони висували, зробили спочатку намагання надати роботі з'їзду політичного характеру. Для цього лідерами курултайців докторами Чапчакчи і Куртєвим на попередніх нарадах з приводу скликання з'їзду було запропоновано винести на з'їзд вимогу відбудови діяльності Курултаю в попередніх межах і заявити протест проти призначення головою з'їзду п. Перліна (колишній начальник Цивільного управління). Коли на нараді з'ясувалося, що ця пропозиція для поміркованої частини татарських представників є неприпустимою, то курултайці бойкотували з'їзд, розвиваючи власну

відповідну агітацію проти нього у селах. Підсумком панісламістської, ворожої нам агітації став розвиток серед місцевого сільського татарського населення особливої замкнутості, відчуженості та систематичної пасивної протидії нашій владі».

Далі в документі підкреслювалося, що протидія владі виявлялася в систематичному ухиленні від мобілізації як людей, так і коней. Окрім цього, «татарське населення чинить систематичний пасивний спротив чинам адміністрації й затято відмовляється від будь-яких спільних дій щодо встановлення ладу в краї. Так, наприклад, будучи точно обізнаними про місцезнаходження банд «зелених», знаючи їхні притони, знаючи всі підступи до останніх, татари затято приховують усе їм відоме від нашої влади. Всі намагання отримати від татарського населення потрібні нам відомості – залишаються досі безплідними. Мусульманське населення мешкає осібно, замкнувшись у своєму колі, маючи власних керівників і відкрито підкреслює свою недовіру до нашої влади». «Огляд» завершувався такою пропозицією: «Рух, який розвивається в Криму серед татар, має привернути особливу увагу влади для винайдення шляхів паралізувати його»².

Значно пізніше, вже у радянському Криму, співробітники ДПУ підготували довідку «Про походження й розвиток націо-

нально-визвольного руху татар у Криму [1922-1923]». В цьому документі вони вказували: «Після катастрофи Денікіна більш ліберальний режим Врангеля зустрів серед татарського населення більше співчуття. Все-таки з татарами рахувалися, з ними розмовляли, їхні інтереси бралися до уваги при складанні Врангелівського земельного закону. Однак, вбачаючи у Криму «зерно майбутньої Великої Росії», він не міг, зрозуміло, задовольнити національні устремління татар. Стосунки постійно погіршувалися через тупу політику адміністраторів – старих реакційних генералів. Врангелівські мобілізації також не мали успіху: призовники йшли в гори, збільшуючи собою кадри «зелених». Проте без заборон розвивалася національна школа та існувала вільна татарська преса. Тісний зв'язок Врангеля з Константинополем дозволяв і татарським вождям постійно зноситися з Туреччиною. Зовнішня політика як Денікіна, так і Врангеля, орієнтована на Антанту, не користувалася симпатіями татар, які схилилися на бік Німеччини та Туреччини. Російське населення ставилося до татар з підозрою, вбачаючи в них курултайців»³.

Такий стан речей невдовзі призвів до зростання серед населення півострова нової хвилі невдоволення. Негативне ставлення до мобілізації призводило до того, що кількість «зелених», які переховувалися в горах та лісах, почала швидко зростати. За словами Я. Слащова: «Закон про землю, розроблений Глінкою, нікого, зрозуміло, задовольнити не міг. Питання про вакуфні землі татар вирішено не було. Все це викликало накопичення «зелених» у горах та їх страшенне зростання – співчуття населення викликали їхні сміливість та невловимість»⁴.

Слід додати, що підтримка селянами руху «біло-зелених» ґрунтувалася ще на одному важливому факторі. На відміну від владних структур (білих або червоних) з їхніми ревізіціями, загонами «зелених» купували (! – авт.) у селян потрібні їм продукти»⁵.

Висловлені Я. Слащовим думки знаходять своє підтвердження у спогадах ще одного

Слід додати, що підтримка селянами руху «біло-зелених» ґрунтувалася ще на одному важливому факторі. На відміну від владних структур (білих або червоних) з їхніми ревізіціями, загонами «зелених» купували (! – авт.) у селян потрібні їм продукти.

представника Білого руху – Г. Раковського: «Гірське татарське населення, яке вороже ставилося до врангелівців, надавало зеленоармійцям міцну підтримку, тим паче, що мусульманська натура виключала можливість видачі осіб, які знайшли у них прихисток»⁶. Резидент польської розвідки, повідомляючи своєму керівництву інформацію щодо тогочасних настроїв кримських татар, зазначав: «Рекрутів не дають, борються проти конфіскації коней, переховують їх у горах і навіть навмисно калічать їх, ставляться з терпимістю до «зелених». Природна делікатність, обережність і дух конспірації добре маскують недобррозичливість щодо влади. Останнього часу через ухиляння від мобілізації відбуваються арешти, ревізіції, польові суди, в села надсилаються каральні експедиції (наприклад, в Кучук-Узенську волость Ялтинського повіту), що поглиблює ненависть»⁷.

* Місто в Туреччині.

1 «Изыскать пути к парализованию». Документы карательных органов Вооруженных сил Юга России и Крымской АССР о крымскотатарском движении (1920-1923). Публикация и комментарии А.В. Ефимова и Р.Н. Белоглазова // Москва – Крым. Историко-публицистический альманах. – М., 2002. – Вып. 4. – С. 144.

2 Там само. – С. 144-148.

3 Там само. – С. 156.

4 Слащев-Крымский Я.А. Крым, 1920 // Гражданская война в России: Оборона Крыма. – М., СПб., 2003. – С. 23.

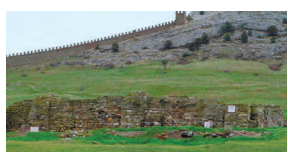
5 Поляков В. Фома Мокроусов: правда и вымысел // Голос Крыма (Симферополь). – 1999. – 5 ноября.

6 Раковский Г. Конец белых // Деникин – Юденич – Врангель. Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев / Сост. С.А. Алексеев. – М., 1991. – С. 438.

7 Первая конституция крымскотатарского народа (1917 г.) // Отечественная история. – 1999. – No 2. – С. 111.

У НАСТУПНОМУ ЧИСЛІ «КРИМСЬКОЇ СВІТЛИЦІ»

ГЕНУЕЗЬКА ФОРТЕЦЯ. НАСЛІДКИ ОКУПАЦІЇ ДЛЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Як і решта об'єктів культурної спадщини на Кримському півострові, Генуезька фортеця в Судакі зазнала незаконної експропріації з боку окупаційної влади. В період 2014-2021 рр. фахівці Державного Ермітажу спільно зі співробітниками створених окупаційною владою «історико-культурного заповідника "Судацька фортеця"» та «Кримського інституту археології Російської академії наук» під виглядом «археологічних досліджень» незаконно провели розкопки на об'єктах культурної спадщини України IV-XVI ст. у місті Судак і його околицях, зокрема у генуезькій фортеці та портової частині городища. Під час цих робіт із пам'яток було незаконно вилучено археологічні артефакти. Ці дії окупаційної влади завдають шкоди старовинним зразкам давньогрецької, генуезької, вірменської та інших культур.

ГАЗЕТА «КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ»

Всеукраїнська літературно-художня і публіцистична газета Свідчення про державну реєстрацію КВ № 23715-13555P від 06.02.2019 р.

Засновники

Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка Громадська організація "Кримський центр ділового та культурного співробітництва "Український дім"

Видавець

ТОВ "Видавничий дім "Українська культура"

Юридична адреса

03040, м. Київ, вул. Васильківська, 1

Директор

Євген БУКЕТ

Головний редактор

Андрій ШЕКУН

Дизайн та верстка

В'ячеслав ЮРЧЕНКО

Надруковано:

ФОП Хісамдінов А. Ю.

Редакція не завжди поділяє думки авторів публікацій, відповідальність за достовірність фактів несуть автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються. Редакція залишає за собою право скорочувати публікації і виправляти мову. Зміст газети поширюється на умовах ліцензії CC BY 3.0, якщо відсутні інші вказівки.

Передплата на газету

Передплатна ціна на 2022 р.: на 6 місяців - 224,64 грн; на рік - 449,28 грн.

У передплатній ціні враховано вартість доставки до вашої поштової скриньки і вартість оформлення абонементу.

Передплатний індекс

90269

Наклад 1000 прим.
Ціна договірна

